

MARX'IN YABANCILAŞMA KAVRAMI BAĞLAMINDA “DİYET” FİLMİNİN İNCELENMESİ

Erdem YEDEKÇİ¹

ÖZ

Marx; endüstri devriminin hemen öncesinde hiçbir üretim aracına sahip olmayan ve geçimini sağladığı topraktan da kovulan köylünün, proletaryanın öncüsü olduğunu söyler. Elinde emeğinden başka satacak bir şeyi kalmayan köylünün hayatını idame ettirebilmesinin tek yolu, onu da adaletsiz bir anlaşma karşılığında kapitaliste satmaktır. Bunun sonucunda işçi emeğine yabancılaşır ve kendisini çalışmada etkin bir varlık olarak duyumsayamaz. Çünkü işçinin, sanayileşmeyle birlikte fabrikalarda işin yalnızca küçük bir fragmanında çalışmaya mahkûm edilmesi; bugünü meydana getiren geçmiş olay ve olguları, bir bütünün parçaları olarak kavrayabilmesini sağlayacak tarzda bir alımlama yetisi geliştirmesine engel olmaktadır. Hayatın akışını bir bütünlük içinde kavrayamayan, kendisini emeği aracılığıyla gerçekleştiremeyen kişi; yaşadığı yabancılaşmanın etkisiyle dış dünyayı, çevresindeki insanları, hatta kendini bile kendisine yabancı nesnelere olarak algılar. İnsani vasıflarını yitirmekte olan kişi, kendisini ancak metallerde etkin bir varlık olarak duyumsar.

Türkiye'de paralel bir süreç de, sanayileşme hareketlerinin gelişmeye başladığı 1950'li yıllarda, kendi tarihselliğine özgün nitelikleriyle yaşanmaya başlanmıştır. Bu yıllarda ortaya çıkan iç göç ve sanayileşme hareketleri Türkiye'de köylünün, Batı'daki sanayileşme sürecinde serfin maruz bırakıldığı bir takım olumsuzlukları, bulunduğu coğrafyaya has farklılıklarıyla yaşamasına sebep olmuştur. Bu dönemde, köylünün proleterleşmesi sürecinde ortaya çıkan problemlerin, toplumun diğer kesimleri tarafından da net şekilde hissedilmeye başlandığı 1970-1980 yılları arasında Lütfi Ömer Akad tarafından filme alınan *Diyet* (1974), sinemamızda bu süreci en iyi şekilde yansıtmış filmlerden bir tanesidir. Bu çalışmada *Diyet* filmi, Marx'ın yabancılaşma kavramı bağlamında incelenmiş ve Akad'ın köylünün proleterleşmesi sürecinde ortaya çıkan yabancılaşmanın, farklı boyutlarını başarılı bir şekilde filme aktardığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Diyet*, Yabancılaşma, İşbölümü, İç göç, Proleterleşme

ANALYSIS OF "BLOOD MONEY" FILM IN THE CONTEXT OF MARX'S THEORY OF ALIENATION

ABSTRACT

Marx states that peasants who had no means of production and forced to leave the fields that they had made their living of, right before industrial revolution, are the pioneers of the proletariat. The peasant who everything other than hand labour has been taken, can only survive by selling the hand labour to unjust capitalist. Consequently, the peasant becomes stranger to hand labour and cannot feel as an effectual being. Thus condemning the peasant to work as small fragment in factories by industrialization; prevents the peasant to accomplish the ability to understand past happenings and events which composes “today”, as parts of the whole. The peasant who cannot comprehend his/her own life as a whole and who cannot exist by only relying his/her

¹ Arş. Gör. Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi, erdem.yedekci@marmara.edu.tr

own efforts; perceives world, people around and even himself/herself as an alien as a result of the alienation he/she is being through. The person who loses humanistic qualifications can feel as a dominant being only on metas.

In 1950's, Turkey has been in a parallel period with its own historical characteristics while the industrialization movements were improving. Industrialization movements and domestic migration which occurs in these years, cause peasants in Turkey to experience similar difficulties that unique to its geography to the ones which experienced by serves during industrialization period in the West. *Blood Money* (1974), directed by Lutfi Omer Akad, is one of the best films that portraits the affects and problems arise with proletarianization of peasants which can be clearly seen by the other segments of the society during 1970-1980. In this research, analysis of *Blood Money* in the context of Marx's theory of alienation and as a conclusion Akad has successfully narrates the alienation of peasants as a consequence of proletarianization to the movie.

Keywords: *Diyet (Blood Money)*, Alienation, Division of Labour, Domestic Migration, Proletarianization

Giriş

19. yüzyılda gerçekleşen Endüstri Devrim'iyle birlikte dünya, Batı merkezli sermaye ilişkileri ekseninde değişip dönüşmeye başlamıştır. Bu sürecin başında gerçekleştirilen Haçlı Seferleri ve yeni kıtalar keşfetmek amacıyla çıkılan deniz yolculukları neticesinde elde edilen ganimetler sayesinde sağlanan ilk servet birikimi, diğer bir ifadeyle sömürgecilik, Endüstri Devrimi'ne giden yolun önünü açmıştır. Bu dönemde Batı toplumlarında bir takım sosyal, siyasal ve ekonomik dönüşümler meydana gelmiştir. Toprağa dayalı ekonomiden, ticarete dayalı ekonomiye geçilmesiyle, tek servet kaynağı olan toprak sahipliği önemini yitirmeye başlamış; toprağın yerine, sermaye birikimi önem kazanmıştır. Bu nedenle, bu sürecin öncesinde bir lorda bağlı olarak bir toprak parçası üzerinde çalışan köylü; toprakların, bir bedel karşılığında başkasına kiralanması niyetiyle çitlerle çevrilmesi sonucunda, geçimini sağladığı topraklardan sürgün edilmiştir. Bu sürgün sonrasında, hiçbir üretim aracına sahip olmayan köylü, emeğini satarak geçimini sağlamak zorunda kalmıştır. Bu süreç, emeğinden başka satacak bir şeyi olmayan köylünün, proleterleşmesi olgusunda karşılığını bulur. İnsanın, yaşamı üzerindeki denetim yetisi giderek daha fazla kaybolurken, yabancılaşmanın boyutları her geçen gün artmaktadır.

Tüm dünyanın, Batı merkezli sermaye ilişkilerinin egemenliği altına girmesiyle, kapitalist üretim sistemi ve bu sistemin sürdürülebilmesi için gerekli olan iktisadi politikalar, Batı dışındaki ülkelerde de uygulanmaya başlanmıştır. Bunun

sonucunda, dünyanın tüm coğrafyalarında, insanların içinde buldukları yabancılaşmanın derinliği de artmaya başlamıştır. Fakat bu derinleşme; her ülkenin kendine has farklılıklarıyla ortaya çıkmış ve benzer olmakla birlikte, her coğrafyada kendine özgün sonuçlar doğurmuştur. Türkiye’de bu süreç, diğer bir ifadeyle köylünün proleterleşmesi süreci, 1950’li yıllarda uygulamaya konulan sanayileşme politikalarıyla birlikte yaşanmaya başlanmıştır.

Bu yıllarda atılan sanayileşme adımları sonucunda şehirlerdeki istihdam olanaklarında ufak çaplı bir artış meydana gelmiştir. Bu artışa paralel olarak, bu süreçte gerçekleştirilen tarım alanlarına kredi aktarımıyla, topraktan sağlanan besin üretiminde makineleşme artmış ve pek çok tarım emekçisi işsiz kalmıştır. Bunun bir sonucu olarak, 1950-1960 yılları arasında ulaşım ve kitle haberleşme teknolojilerinin de gelişmesiyle, işgücünde kırdan kente doğru bir kayma yaşanmış (Makal, 1994: 31) ve Türkiye’de köylünün proleterleşme süreci başlamıştır.

Yaşanan tüm bu süreçler, gündelik hayatın olağan ayrıntılarında deneyimlenmektedir. Toplumsal yapının bir yansıması olarak sinema, bu deneyimleri beyazperde aracılığıyla daha da görünür kılmaktadır. Bu nedenle, bu çalışma; 1950’li yıllarda Batı’dakine benzer bir şekilde gerçekleşen sanayileşme ve iç göç hareketlerinin etkilerini, en çarpıcı şekilde ortaya koyduğu düşünülen Lütfi Ömer Akad’ın *Diyet* (1974) filmini merkeze alarak, Türkiye’de, köylünün proleterleşmesi sürecinde ortaya çıkan yabancılaşmanın boyutlarını, ayrıntılarıyla ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1. Antik Yunan’dan Marx’a Yabancılaşma Kavramı

Yabancılaşma kavramının kökeni, Helence *ekstasis* sözcüğüne dayanır. Kavramın en ilkel tanımlamasına karşılık gelen *ekstasis* sözcüğü, “esrime, kendinden geçme, benliğinin ‘dış’ına çıkma” anlamlarına gelir. Yabancılaşma kavramı, Helenistik dönemde yaşamış Pagan gizemci Plotinos’un südür sisteminde, “Bir ve Tek Olan’la bütünleşme” hâlini temsil eder. Bu inanç sistemine göre ruh; kendi varoluşundan, maddi sınırlılıklarından kurtularak tüm varlıkların yaratıcısı “Bir ve Tek” olanla bütünleşmektedir. Südür sisteminde tarif edilen bu hâl, *alloiosis* sözcüğünde karşılığını bulur. Kavramın benzer anlamlarda Hıristiyanlar ve

Müslümanlar tarafından da kullanıldığı bilinmektedir. Augustinius kavramı, “ilahî aleme dalma” anlamında kullanırken; İslâm Tasavvufu’nda yer alan “Vahdet-i vücud” terimi de, südür sistemindekine benzer bir anlayışa karşılık gelir (Emiroğlu ve Aydın, 2003: 872).

Yabancılaşma terimini felsefi alana taşıyan ilk isim Hegel’dir. Hegel’in felsefesinde Mutlak Tin; kendi öz bilgisine, “yabancılaşma ve yabancılaşmadan kurtulma” şeklinde vukuu bulan diyalektik bir süreç içerisinde ulaşır (Tolan, 1996: 284). Hegel bu diyalektiği, ayrılma ve bütünleşme hallerini kapsayan bir süreç olarak ele almaktadır (Özbudun ve Demirer, 2008: 16). Diyalektik sürecin başında Mutlak Tin, kendi öz bilgisine ulaşmak amacıyla ilk olarak kendi özünü kendisine dışsallaştırır. Bu ilk hareket sonunda Mutlak Tin, doğa (bilinen nesne) ve insan (bilen nesne) olarak iki görünümde karşımıza çıkar. Mutlak Tin’in iki görünümünden biri biçiminde ortaya çıkan “bilen nesne” insan, Mutlak Tin’in kendi öz bilgisine ulaşma sürecinde bir aracı konumundadır (Tolan, 1996: 285).

Hegel’in düşüncesinde insan, Mutlak Tin’in kendini gerçekleştirme sürecinde iki yönlü bir faaliyet ortaya koymaktadır. Sınırsız ihtiyaçlara sahip olan insan, bu ihtiyaçlarını giderebilmek amacıyla sürekli olarak daha fazla çalışmak zorunda kalır. Bu ağır çalışma sırasında insan; “kendisini, tasarımlarını, yani özünü, ‘fiziksel nesnelere, toplumsal kurumlarda, kültürel ürünlerde’ dışsallaştırmaktadır”. Hegel’e göre, bu dışsallaştırma aşaması emeğin yabancılaşması sürecinde karşılığını bulmaktadır. Emeğinin yabancı bir nesne olarak karşısına dikilmesi sonucu kendisine yabancılaşan insan, bu yabancılaşmayı Mutlak Tin’in kendi öz bilgisine ulaşma sürecinde aşmaktadır (Tolan, 1996: 285).

Feuerbach ise yabancılaşma terimini, Hegel’in soyut kavramsallaştırmasından farklı olarak maddi temelde ele almaktadır. Feuerbach için evrensel “düşünce”, Hegel’in iddia ettiği şekilde, Mutlak Tin’in bir yansıması değil; aksine, Mutlak Tin, diğer bir ifadeyle Tanrı, insanın yabancılaşmasının bir sonucudur. İnsan kendi gerçekliğini kavramadan evvel, kendi öz potansiyelini kendi “ötesine” yansıtarak, sonradan kendisine hükmeden bir varlık haline dönüşecek olan kurmaca bir “Tanrı” yaratır. Feuerbach’a göre insanın yabancılaşmayı aşması yalnızca, yabancılaşmasının sonucunda var ettiği Tanrı’yı yok etmesiyle mümkün olabilir (Tolan, 1996: 286).

Feuerbach; ayrıca, yabancılaşma kavramını tanımlarken, Hegel'in kullandığı ve "dışsallaştırma" anlamına gelen "*Entäusserung*" terimi yerine, "uzaklaşma" anlamı taşıyan "*Entfremdung*" terimini tercih etmektedir. Feuerbach'ın bu terimi tercih etmesinin temelinde, insanın kendisine yabancılaşarak, kendi yarattığı bir şeyin kölesi konumuna düştüğü düşüncesi yer almaktadır. İnsan kendi özünü, insan olarak kavramaya çalışmak yerine, kurmaca bir Tanrı var ederek onun kölesi haline gelmiştir (Tolan, 1996: 286-287).

Hegel'den devraldığı yabancılaşma kavramını, toplumsal bir olgu olarak ayakları üstüne oturtan isim Karl Marx olmuştur. Marx; Hegel'in, "uzaklaşmanın, diyalektik sürecin bir evresi olduğu, insanın bunu yaşayarak ve buna başkaldırarak kendi benliğini yarattığı, böylelikle kendini insan olarak gerçekleştirdiği" fikrinden özellikle etkilenmiştir (Pappenheim, 2002: 74). Bununla birlikte Marx, düşüncesinden etkilendiği Hegel'in, yabancılaşma kavramını manevi temeller üzerinde açıklamaya çalışmasına karşı çıkmaktadır. Çünkü Marx'a göre benlik, insanın tarihsel süreç içerisinde emeği aracılığıyla meydana getirdiği nesnel koşullarla belirlenmektedir. Özetlemek gerekirse, "Hegel'in 'tümelliği' (İdea) Marx'da 'toplumsallık' biçimini almaktadır" (Özbudun ve Demirer, 2008: 23)

Fransızca'da yabancılaşma anlamına gelen *aliénation* sözcüğünün kökü olan *aliéner* kelimesi, hukuk alanında "bir eşyayı, bir satış anlaşmasıyla başkasının mülkiyetine geçirmek" anlamında kullanılmaktadır (Bremond ve Geledan, 1984: 371). Sözcüğü benzer bir anlamda kavramsallaştıran Marx'a göre; elinde emeğinden başka satacak bir şeyi bulunmayan işçi, onun da kullanım haklarını bir sözleşme karşılığında kapitaliste devreder. Bu anlaşma sonunda işçinin emeği kapitalistin mülkü haline dönüşür. Kendi emeği bir başkasının mülkü haline gelen insan, emeğine yabancılaşır. Bu süreç sonunda kendisine yabancılaşarak insani yetilerini kaybeden insanın hayatına yön verme hakkı artık kapitalistin ellerindedir.

Marx; Hegel'in yanında, yabancılaşmayı dinsel alanla sınırlı tutan Feuerbach'a da eleştirilerde bulunmaktadır. Ona göre Feuerbach'ın yaptığı, dinsel ve maddî dünya ayrışması temelinden hareket ederek, dinsel olanı, maddi olanla açıklamaya çalışmaktan ibarettir. Hâlbuki Marx'a göre, insanın öte dünya tahayyülleri, içinde bulunduğu nesnel koşulların çelişkilerinden kaynaklanmaktadır

(2013b: 96). Sürdüğü hayatın sunduğu maddî koşullar nedeniyle kendini gerçekleştiremeyen, benliğini inşa edemeyen insan, kendi varoluşuna yabancılaşarak çözümü dinde aramaktadır. Dolayısıyla insanın yabancılaşmadan kurtulmasının çözümü, Tanrı'nın ortadan kaldırılmasında değil; insanın, bir insan olarak kendini gerçekleştirmesine mâni olan nesnel koşulların değiştirilmesindedir (Kızıltan, 1986: 28).

1.1. Marx'ın İnsan Anlayışı ve Emeğin Yabancılaşması

Marx'a göre insan; tarihsel bir süreç içerisinde, emeği aracılığıyla doğa ile kurduğu ilişkide kendisini gerçekleştirir. Bu süreçte insan, yaratımları vasıtasıyla hem doğada hem de kendinde bir takım değişimlerin meydana gelmesine yol açar. Sözelimi, tarihin başlangıcında kendi güvenliğini ve türünün devamlılığını sağlama noktasında henüz gelişkin araçlar üretememiş, çevresinde olup bitenler hakkında fikir yürütebilecek zihinsel yetkinliğe erişememiş bir konumdayken, doğa karşısında son derece savunmasız bir varlık olan insan, ona sorgusuz sualsiz tapınmaktaydı. Fakat süreçte, deneyimleri aracılığıyla bilgi sağlamayı, aletler yaparak kendini korumayı, besin elde etmeyi; kısacası doğaya sözünü geçirmeyi öğrenmiştir. Özetlemek gerekirse insan, emeği aracılığıyla, hem doğa ile ilişkisini hem de kendisini değiştirip, geliştirmektedir (Fromm, 2014: 33-35).

Temelde doğal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çalışan insan; tarih boyunca, bunu gerçekleştirmek için yeni yeni araçlar meydana getirmiştir. Fakat insanın üretimde kullanmak için geliştirdiği her yeni araç, yeni ihtiyaçların doğmasına neden olmuştur. "Bu anlamda insan, Marx'ta, ürettiğinin yaratıcısı olduğu kadar ürünüdür de" (Kızıltan, 1986: 22). Çünkü emek faaliyetinin kendisi, bir taraftan maddî koşulları dönüştürürken, bir taraftan da insanda yeni gereksinimler doğmasına yol açmaktadır. Bu yeni gereksinimler doğrultusunda üreten insan, toplumda yeni ilişki tarzları ve yeni bir dil meydana getirir. Söz konusu tüm bu değişimler; diyalektik bir tarzda, maddî koşulların da dönüşümüne yol açmaktadır (Marx, 2013a: 367). Sözün özü insan, emeği aracılığıyla hem kendisinin hem de hayatının nesnel koşulları üzerinde söz sahibidir.

Marx'a göre, emeğin yabancılaşması sonucunda bu ilişki tamamen tersine dönmektedir (2011: 146). Emeğinin yabancılaşması, insanın dünya karşısında edilgen bir konuma gerilemesine yol açar. Çünkü insan emeğinin kendisine yabancılaşması; insanın dış dünyayı, çevresindeki diğer insanları, hatta kendisini bile kendisi dışında yabancı nesnelere olarak duyumsamasına yol açmaktadır. Bu yanlış duyumsama insanın kendisini dünya karşısında etkisiz bir varlık olarak kabul etmesine ve gerçekliği bir bütünlük içinde kavrayamamasına neden olmaktadır. İnsan artık, maddi koşullarını değiştirme gücünü kendisinde bulamaz. "Halbuki tüm bu dış dünya, kişinin kendi içsel süreçlerinin bir yansıması ve dışavurumudur" (Fromm, 2014: 73-74).

Marx; insanın yaşadığı tüm bu negatif durumların, emeğin yabancılaşmasından kaynaklandığını, emeğin yabancılaşmasının temelinde de *özel mülkiyetin* ortaya çıkışının bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca Marx, *özel mülkiyeti* hem yabancılaşmanın bir nedeni hem de sonucu olarak ele almaktadır. Marx bunu; yabancılaşmış insan tarafından yaratılan Tanrı'nın, daha sonrasında insanın yabancılaşmasında etkin bir güç haline gelmesi durumuna benzetmektedir (2011: 150).

İnsanın kendi hesabına değil, bir başkası adına çalışıyor olmasından ve kendi emeği neticesinde ortaya koyduğu ürünü, o artık başkasına ait bir mal olduğu için kendisine mâl edinmemesinden dolayı çalışma artık, insan için isteksizce gerçekleştirdiği zoraki bir faaliyete dönüşmüştür. Kendisini emeği aracıyla gerçekleştiremeyen insan için üretmek anlamsızlaşır. Onun için üretmek artık, hayvanlarda da olduğu gibi, temel maddi ihtiyaçlarını gidermenin bir yolundan öte bir şey değildir (Marx, 2011: 143). Marx, bu noktada şöyle bir sonuca varmaktadır: "İnsan (işçi) artık kendini ancak yemek, içmek ve çoğalmak gibi hayvanal işlevlerinde, bir de olsa olsa konutta, süslenmede, vb. özgürce etkin duyabilir, insan işlevlerinde ise ancak hayvanlığı duyar. Hayvanal insanal, insanal da hayvanal duruma gelir" (2011: 144).

Marx'a göre özel mülkiyetin gelişmesinin temelinde de işbölümünün ortaya çıkışı vardır. İşbölümünün ortaya çıkması, üretimin farklı farklı birimlere bölünmesine neden olmuş, bu bölünme de üretimde kullanılan alet ve malzemenin

paylaşılmasına yol açmıştır. Bunun neticesinde de kümülatif sermaye birden çok mülk sahibi arasında parçalanıp dağılmıştır. Bu paylaşım ve dağılımlarla iki unsur, özel mülkiyet ve işbölümü karşılıklı olarak birbirlerini beslerlerken; bu gelişim devam ettikçe insanın yabancılaşmasının şiddeti de artmaktadır. İnsanın yabancılaşmasına çözüm bulunamadıkça da özel mülkiyet ve işbölümünün gelişimine engel olunamayacaktır (Marx ve Engels, 2013: 69).

1.2. Yabancılaşmanın Temelleri: İşbölümü ve Özel Mülkiyet

Yabancılaşma olgusunun tarih sahnesindeki yerini alması, işbölümü ve özel mülkiyetin de ortaya çıktıkları, topluluk yaşamından toplum yaşamına geçiş sürecine denk gelmektedir. Bu sürecin çok öncesinde, ilkel kabile üyeleri arasında eşitliğin temini; kabilenin devamlılığın sağlanması için büyük bir öneme sahipti. Çünkü bu dönemde insan henüz yeterince gelişkin aletler üretecek teknik yeterliliğe erişemediğinden; ister besin ihtiyacını karşılamak amacıyla, ister güvenlik amacıyla olsun, kendisinin ve türünün devamlılığını sağlaması, diğer kabile üyelerinden gelecek destekle mümkündü. Bu desteğin sağlanması da kabile üyeleri arasında hiçbir şekilde eşitliğin bozulmamasına bağlıydı. Kabile üyelerinden bazılarının diğerlerinden görece daha yetenekli olması, üretim etkinliklerinde daha fazla verim sağlamasına neden olabiliyordu. Daha yetenekli üyelerin, elde ettikleri post ve et sayılarının daha fazla olması kaçınılmaz olarak karşılaşılan bir durumdu. Fakat ilkel topluluklarda eşitliğin bozulmaması hayati bir öneme sahip olduğundan, bu durumun kabile üyeleri arasında sorun yaratmaması için yılın belli dönemlerinde *potlaç* olarak adlandırılan törensi etkinlikler gerçekleştirildi. Bu etkinliklerde, kolektif olarak ortaya konan çalışma faaliyeti sonunda elde edilmiş olan ürünler –postlar, yiyecekler ve içecekler– hep birlikte tüketilir, etkinlik sonuna doğru tüketilemeyip artan ürünler de yakılarak yok edilirdi (Oskay, 2013: 117).

Özel mülkiyetin, içinde gelişmesinin mümkün olmadığı bu eşitlik koşulları, işbölümünün ortaya çıkmasıyla bozulmaya başlamıştır. Emeği aracılığıyla yaratma yetisine sahip olan insan, doğadan elde ettiği madenleri işleyerek kendisine yeni araçlar üretmeye başlamıştır. Bu madenlerden en önemlisi demirdir. İnsan, demir madeninden elde ettiği araçlar sayesinde doğa karşısında daha yetkin bir konuma yükselmiştir. Fakat insan için yeni bir araç olan demir, yeni bir ihtiyacı da

beraberinde getirmiştir. Demiri işleme işinde çalışan insanlar, topraktan besin üretme işinde çalışmadıklarından, topluluğun ihtiyaç duyduğu besin miktarında artış olmuştur. Bu sorunun çözümü, demirin, yani sabanın tarım faaliyetlerinde kullanılmaya başlanmasıdır (Rousseau, 2013: 146). Sabanın tarımda kullanılması, tarımcılık faaliyetlerinde ihtiyaç duyulan insan sayısında azalma sağlamıştır. Çünkü saban tarımcılığı, çapa tarımcılığına kıyasla verimi daha yüksek bir çalışma sunmaktaydı. "Böylece diğer insanlar için de yönetici olmak, felsefe yapmak, savaş yapmak, hükmetmek, toplumun geniş kesiminden daha gelişkin bir hayat düzeyi sürdürmek olanağı" doğmuştu. İşte işbölümü ve insanlar arasındaki eşitsizliğin kurumsallaşması da bu şekilde gerçekleşmiştir (Oskay, 2013: 195).

Özel mülkiyetin temelinde de, insanların bu şekilde yöneten ve yönetilenler olarak ikiye ayrışmaları olgusu yatmaktadır. Bu ayrışma sonucunda, topluluk üyeleri arasında diğerlerinden görece daha güçlü olan bir tanesi "bir toprak parçasının etrafını çitle çevirip 'Bu, bana aittir!'" diyerek özel mülkiyetin temelini atmıştır (Rousseau, 2013: 133). Marx'ın da ifade ettiği gibi, "özel mülkiyetin egemenliği toprak mülkiyeti ile başlar, özel mülkiyetin temeli toprak mülkiyetidir" (2011: 133).

İnsanların, yönetenler ve yönetilenler olarak ikiye ayrılmaları ile emek ve ürünün birbirinden ayrılması aynı sürece denk düşer. Bu ikili bölünmeler, toplum üyelerinden bir kısmı refah içinde yaşarken, geri kalan ve çoğunluğu oluşturan kısmın sefalet içinde bir yaşam sürmesine neden olmuştur. Bu durumun yönetenler açısından sorun yaratmaması, yönetilenlerin içinde buldukları sefil koşullara rıza göstermelerinin sağlanmasıyla mümkündür. Bu zorunluluk üst kimliklerin yaratılmasını gerekli kılmıştır. Yaratılmış bir üst kimlik şemsiyesi altında "efendi/köle" özdeşliği sağlanarak toplumsal düzendeki her türlü eşitsizliğin üstü örtülür. Bu sayede yönetilenlerin, diğer bir ifadeyle kölelerin rızalarının sağlanması kolaylaşır. Efendisiyle bir üst kimlik çatısı altında özdeşlik kurması, kölenin yaşadığı yabancılaşmanın bir neticesidir. Kölenin, efendisiyle arasında özdeşlik kurması bir yanlısamadan ibaretse de, onun "köleliğini yaşamasını kolaylaştırır ve köleliğini yaşarken katlandığı horlanmışlığı, acıları hafifletir". Toplumda yönetilen konumdaki sıradan insan, yönetenlerce kurgulanmış bu üst kimlikleri gönüllü olarak benimsemektedir. Bu gönüllü benimsemenin altında yatan iki önemli faktörden

birincisi, kişinin gereksinimlerini karşılamak için gelir sağladığı kaynağın yönetenlerce yaratılıp, güvenlik ve devamlılıklarının bu kişiler tarafından sağlandığı yönünde bir yanılgıya düşmesidir. İkincisi ise kişinin daha iyi bir geleceği tahayyül edebilmesinin ve içinde bulunduğu görece rahat konumdan ödün vererek, böyle bir geleceğin inşası için mücadeleye girişmesinin, yaşanan günde de belli bir maddi ve kültürel seviyeye erişmiş olmasını gerektirmesidir (Oskay, 2013: 115-116).

1.3. İşbölümü ve Para Ekonomisinin Yabancılaştırıcı Etkileri

Simmel'e göre, insanın tarih boyunca hem kültür hem de teknoloji alanlarında büyük mesafeler katetmiş olmasına rağmen nitelik anlamında hâlâ gelişme gösterememiş olması, işbölümünün ortaya çıkışından kaynaklanmaktadır. Çünkü işbölümü, kafa ve kol emeğini birbirinden ayırarak, insanı tek bir alanda uzmanlaşmaya mecbur bırakır. Bu tek taraflı çalışma tarzı, kişinin kendisini gerçekleştirmesinin önünde engel teşkil etmektedir (2013: 98).

Fabrikalarda işçiden üste konumlanmış, görece bağımsız ve üretiminin tüm kademelerinde yetkisi bulunan bir yönetici ekibi yer alır. Bu ekip, üretimin tüm aşamalarında söz sahibi iken, işçi üretimin herhangi bir noktasında söz söyleme hakkına sahip değildir. Buna bağlı olarak işçi, üretim etkinliğinde yalnızca kol emeğiyle var olurken, hiçbir zihinsel etkinlikte bulunmaz. Yapılan işle ilgili olarak gerçekleştirilen tüm karar alma süreçleri, bu yönetici ekip tarafından yürütülür. Ayrıca üretim sürecinde tüm zihinsel faaliyetleri gerçekleştiren bu yönetici ekibe ait çalışma ofisleri, genellikle fabrikaların gürültüsünden olabildiğince uzak yerlerde konumlandırılmaktadır. Bu nedenle, üretim sürecinde zihin faaliyetiyle yer alanlar ile kol emeğiyle yer alanlar arasındaki çatlak, taraflarca daha derin bir şekilde hissedilir. Fakat işin yalnızlaştırıcı ve eblehleştirici yanı, kapitalist üretim sisteminde işçi tarafından daha sert bir biçimde yaşanmaktadır (Sennett, 2014: 44-45).

Marx'a göre; yabancılaşma olgusu tarihin farklı dönemlerinde farklı biçim ve seviyelerde görülmesine rağmen; en ağır şekilde kapitalist toplumsal düzen içerisinde yaşanmaktadır. Bu noktada, yabancılaşmayı en şiddetli biçimde yaşayanların da emekçi sınıfın mensupları olduğunu belirtmektedir. Çünkü işçi, üretim sürecinin akışına hiçbir şekilde müdahalede bulunma hakkına sahip değildir. O, fabrikada

kullandığı makinenin dışından fazla bir şey değildir. Sermayenin hizmetinde araçsallaşan insan, hayatının öznesi olma noktasından, edilgen bir nesne konumuna indirgenmiştir (Fromm, 2014: 81).

İşbölümünün eblehleştirici etkisi, sanayi devrimi sonrası zaman ve mekân pratiklerinde görülen değişimlerden kaynaklanmaktadır. İnsan, içinde bulunduğu nesnel koşulları ve toplumsal gerçekliğini deneyimleri aracılığıyla anlamlandırır. Bunu, etrafındaki nesnelere, semboller ve olgularla etkileşim hâlinde tecrübe eder. İnsan dünyayı deneyimlerken, etkileşimde bulunduğu bu nesnelere, semboller ve olguları, aralarında kurduğu anlamsal bağlantıları da dikkate alarak zaman ve mekân boyutu üzerinde birbirlerine eklemler. Bu sayede insan, günlük yaşamında deneyimlediği olayları, toplumsal hayatında meydana gelen dönüşümleri, geçmiş tecrübeleri sayesinde birbirleriyle bağlantılı süreçler olarak algılar. Bu nedenle, insanın dış dünya ve hatta kendi iç dünyası hakkında doğru tespitlerde bulunabilmesi, onları doğru şekilde anlamlandırabilmesi, zaman ve mekânın örgensel bir bütünlük içinde yaşanmasıyla mümkündür (Oskay, 2014: 130-131).

Sanayi devrimiyle birlikte, işbölümü ve uzmanlaşmanın ileri boyutlara ulaşması sonucu insanların gerçekliği algılayışlarında köklü bir dönüşüm meydana gelmiştir. Zaman ve mekân pratiklerinde yaşanan değişimler neticesinde işçinin, üretim sürecini bir bütünlük içinde algılaması imkânsızlaşmıştır. Bunun bir sonucu olarak insanların dış dünyayı, toplumsal gerçekliklerini doğru bir şekilde algılamaları son derece güçleşmiştir. İşbölümü ve uzmanlaşmanın, hayatın her alanına nüfuz etmesiyle, insanın kendi deneyimleri aracılığıyla dünyayı anlamlandırması; toplumsal gerçekliği ve onu oluşturan olguları, tarihsel bir bütünlük içerisinde kavraması artık mümkün olmaktan çıkmıştır. Ünsal Oskay'ın (2013: 348-349) da ifade ettiği gibi:

İşliklerde, üretim işlemlerinde süreçler fragmanlara ayrıldığı için [...] işçiler de; uzmanlaşmadaki gelişmelerle birlikte serbest meslek sahibi olan hizmet sektöründe çalışan okumuşlar, uzmanlar da toplumsal hayatın işleyişini bütünlüğü içinde kavrayabilecek bir algılama, uslamlama ve idrak etme biçimine erişemez olmuşlardır. Hayatın çeşitli olgularının hangi nedenlerin etkisiyle ortaya çıktığını anlayabilmek için gereken bu idrak biçimi, bu uslamlama hayatın işleyişini kavrayamaz, ona müdahale edemez olmuştur.

Emeğine yabancılaşan insanın dış dünyayı yanılsamalı algılaması ve kendi özünü kavrayamaması, onda bir cemaat özleminin doğmasına neden olmuştur. Çünkü insan, modern kapitalist sisteminin yarattığı, belirsizlik ve çatışmanın hâkim olduğu bir hayatı sürdürmek zorunda bırakılmaktadır. Sistem tarafından yaratılan bu kargaşa ortamında hayatını idame ettirmek mecburiyetinde kalan insan, çevresinde olup biten hemen her şeye, herkese karşı güven duygusunu yitirmektedir. Bu düzende insan, her kendi olmaya çalıştığında kaybedeceği yanılsamasına sahip olduğundan, kendi hayatı hakkında aldığı kararlar doğrultusunda davranmak yerine, ondan beklenen davranış kalıpları doğrultusunda hareket eder. Emeği aracılığıyla kendini gerçekleştiremeyen insan, hayatın anlamını kendi dışında bir yerlerde aramaya başlar (Sennett, 2014: 154).

Kişinin yabancılaşmışlığının yoğunluğu, içinde bulunduğu koşullara, yaşadığı coğrafyaya göre farklılıklar göstermektedir. Bu durum en net şekilde Simmel'in ortaya koyduğu, köy ve şehir yaşamı karşılaştırmasında görülmektedir. Köy ve şehir hayatı karşılaştırıldığında, şehirde hayatın daha hızlı bir tempoda aktığı bilinmektedir. Köyde yaşam, şehirdekine nazaran daha yavaş ve düzenli akar. Bu nedenle köyde insanlar arası ilişkiler, şehirdekilere oranla daha samimi ve derindir. Bu durumun temel nedeni; kapitalizmin, şehirlerde daha iyi bir şekilde örgütlenebilmesi sonucunda, gelip geçicilik, tüketimcilik ve rekabetçilik gibi değerlerini topluma daha güçlü bir biçimde entegre edebilmiş olmasıdır. Bunun sonucunda, şehir yaşamında insanlar pek çok farklı uyarana maruz kalmaktadırlar. Maruz kalınan bu uyarıların sınırlar üzerinde yarattığı baskı, insanda ruhsal bir takım değişimlerin yaşanmasına neden olur. İnsanlar ruhsal durumlarında meydana gelen bu değişimlerden olumsuz etkilenmemek için duyguları yerine zihinleriyle hareket etmeye başlarlar (Simmel, 2013: 84-85).

Simmel'e göre, şehirlerde yaşayan insanların davranışlarında duygulardan çok zihnin ön plana çıkması ile para ekonomisi arasında bir paralellik vardır. Ona göre, "İkisi de, insanları ve şeyleri katıksız bir tarafsızlıkla ele alır" (2013: 85). Bu nedenle şehir yaşamındaki ilişkiler, köydekilere kıyasla daha mesafeli ve rasyoneldir. Rasyonel ilişkilerde, "insan bir sayı gibi, diğerlerinden farkı olmayan bir öge gibi hesaba katılır ve yalnızca nesnel olarak ölçülebilen işleriyle ilgi görür". Bunun bir

sonucu olarak şehir yaşamındaki ilişkilerde temel unsur karşı taraftan sağlanabilecek faydadır (2013: 87).

Yabancılaşma olgusu; farklı coğrafyalarda ve dönemlerde, farklı etki ve sonuçlarla ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, kavramın ülkemizde geçirdiği dönüşümü ortaya koyabilmek amacıyla, bir sonraki bölümde, Türkiye'de köylünün proleterleşme sürecine karşılık gelen 1950'li yıllarda meydana gelen sosyal ve iktisadi gelişmeler, temelleriyle birlikte aktarılmaya çalışılacaktır.

2. Türkiye'de Köylünün Proleterleşme Sürecini Başlatan Toplumsal ve İktisadi Gelişmeler

1930'lu yılların Türkiye'sinde, liberal bir ekonomi siyasetinin sürdürülebilmesi için gerekli olan burjuva sınıfının henüz gelişmemiş olması nedeniyle, ekonomi siyasetine devletçi bir yaklaşım hâkim olmuştur. Bu dönemin ekonomi siyasetini belirleyen bir diğer unsur ise, 1930 dünya ekonomik bunalımıdır. Bu yıllarda ekonomide başvurulan devletçi yaklaşımla, ülkenin hızlı bir şekilde kalkınması amaçlanmaktaydı. Yürütülen ekonomi siyasetiyle hedeflenen; devlet eliyle, özel girişime sağlanacak olan destek ve yönlendirmelerle, yerli sermaye birikimini sağlamaktır (Kongar, 2015: 357, 423, 614).

Ekonomide devletçi yaklaşım, İkinci Dünya Savaşı yıllarına kadar görece olumlu sonuçlar vermişse de; savaşın patlak vermesiyle ülke ekonomisi, Türkiye savaşta taraf olmamasına rağmen olumsuz yönde bir seyir izlemiştir. Zaten devletçi ekonomi politikası nedeniyle oldukça daralmış olan ithalat hacmi, savaş koşulları nedeniyle yarı yarıya düşmüştür. Tedbir amacıyla, ülkedeki aktif iş gücünün silahaltına alınmış olması da, üretim hacminde büyük düşüşe sebep olur. O dönem savunma harcamalarının devlet bütçesindeki ağırlığı, önceden hazırlanan yatırım programlarının tümüyle ertelenmesine yol açar (Boratav, 2015: 83). Enflasyondaki artış, toplumun ücret ya da maaş karşılığı çalışan kesimlerinin satın alma gücünü olumsuz yönde etkiler. Bu duruma ek olarak, hükümetin askeri harcamaların altından kalkabilmek amacıyla Merkez Bankası'na para bastırması, enflasyonu daha da körükler. Bu dönemde hükümet, yürüttüğü ekonomi politikasının toplumsal etkilerini hafifletmek amacıyla fiyat denetimini kurumsallaştırır ve toplumun sermaye sahibi

kesimlerinin elde ettiği aşırı kazançlara karşı, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi gibi ağır vergilerle tedbir almaya çalışır (Zürcher, 2015: 304-304).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Türkiye’de yaşanan sosyal ve ekonomik problemler, her geçen gün daha çok sayıda yurttaşın, hükümetin yürüttüğü siyasetten memnuniyetsizlik duymasına yol açar. Hükümet, hem yerli sermaye sahipleri tarafından hem de Amerikan Hükümeti tarafından giderek daha sert eleştirilere maruz kalır. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) hükümetine karşı, ülke içinde en çok sesi çıkanlar Demokrat Parti (DP) milletvekilleridir. Adnan Menderes’e göre devletçilik, “faşizmin iktidardan düşmüş bir kalıntısı”dır. Celâl Bayar da, devletin ekonomideki işlevinin değişmesini ve devletin piyasaya doğrudan müdahalesi yerine, özel girişimi destekleyecek bir rol üstlenmesini savunmaktadır. Artık CHP’nin, 1930’lu yıllardan beri sürdürdüğü ekonomide devletçi anlayışın yavaş yavaş sonuna gelmektedir (Zürcher, 2015: 315-316).

CHP, iktidarına karşı toplumda oluşan hoşnutsuzluğu ortadan kaldırmak amacıyla çözüm yolları aramaya başlar. Bir taraftan da ülke, Kurtuluş Savaşı yıllarından beri yoksulluktan bir türlü paçasını kurtaramamıştır. Bu nedenle, özellikle Amerika’dan sağlanacak mali destek, bir çıkış yolu olarak görülür. Bu doğrultuda CHP hükümeti 1946 yılına gelindiğinde, daha önce üyelik başvurusunda bulunduğu Uluslararası Para Fonu’na (IMF) Türkiye’nin kabulünü kolaylaştırmak amacıyla “7 Eylül Kararları”nı alır. Türkiye ekonomisini, dünya ekonomisine ekleme gayesiyle alınan ve birtakım liberalleşme tedbirlerini getiren 7 Eylül Kararları’nın ardından Türkiye Hükümeti, İstanbullu işadamları ve DP milletvekillerinin beklentilerini karşılayacak tarzda yeni bir kalkınma planını hayata geçirir: “Türk Kalkınma Planı” (Zürcher, 2015: 316). Böylelikle, “on altı yıldır kesintisiz olarak izlenen kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikalarının adım adım gevşetildiği; ithalatın serbestleştirilerek büyük ölçüde arttırıldığı; dış açıkların kronikleşmeye başladığı; dolayısıyla dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarıyla ayakta duran bir ekonomik” yapıya geçilmiştir (Boratav, 2015: 96). Lakin bir ülkenin sosyal, siyasal ve ekonomik yaşamına yön veren, yalnızca iç dinamikleri değildir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyada olup bitenler, bu dönemde

ve gelecek dönemlerde Türkiye’de meydana gelen dönüşümleri şekillendiren önemli unsurlar olarak karşımıza çıkar.

Sıcak Savaş’ın 1945 yılında sona ermesinin ardından dünya, 1989 yılında Berlin Duvarı’nın yıkılışına kadar devam edecek olan, iki kutuplu bir Soğuk Savaş sürecine sahne olur: Bir tarafta Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) başını çektiği kapitalist Batı Blok’u; diğer tarafta Sovyetler Birliği’nin öncülüğündeki sosyalist Doğu Blok’u. Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında, 1920’lerden 1930’lara kadarki dönemde devam eden yakın ilişkiler; ilk olarak Ribbentrop-Molotov paktı, ardından Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı’nda tarafsız kalmasıyla zaten Soğuk Savaş’ın öncesinde sorunlu bir hâl almıştır. Bunun üzerine, Sovyetler Birliği’nin, Türkiye ile imzaladığı ve milâdı 1945 yılında dolacak olan dostluk anlaşmasını yenilemek için öne sürdüğü -toprak talebini de içeren- şartlar, Türkiye’yi dönemin iki kutuplu dünyasında Amerika’ya daha fazla yaklaştırır (Zürcher, 2015: 306).

Başkan Harry S. Truman, 12 Mart 1947 tarihinde, kendi adını taşıyan Truman Doktrini çerçevesinde ABD’nin, “komünizm tehdidi” altında olan “özgür uluslara” askerî ve mali destekte bulunacağını açıklar. Yardım planını uygulamak amacıyla belirlenen ilk iki ülke Yunanistan ve Türkiye’dir. Çok geçmeden, 5 Haziran 1947 tarihinde ABD Dışişleri Bakanı tarafından, Avrupa ülkelerinin “kendilerini toparlamalarına yardımcı olmak; Amerikan sanayisi için kârlı ihracat pazarlarını korumak ve beslemek; komünizme neden olan yoksulluğu ortadan kaldırmak” amacıyla hazırlanan Marshall Planı açıklanır. Planın hayata geçirilmesi, Avrupa’daki pek çok ülke gibi Türkiye’nin de, Amerikan emperyalizmine açık hale gelmesine yol açar (Zürcher, 2015: 307-308). Bunun sonucunda Türkiye, o yıllardan itibaren sosyal, siyasal, iktisadi, kültürel, hemen tüm alanlarda Amerika’ya bağımlı hale gelir.

Ülkedeki iç dinamiklere dönecek olursak; 1950 Genel Seçimleri’nde, “toplumda oluşan yeni toplumsal ve ekonomik güçleri temsil” eden Demokrat Parti tek başına iktidara gelir. Fakat DP’nin uyguladığı ekonomi siyaseti, CHP’ninkinden çok da farklı değildir. Temel iktisadi anlayış ve uygulama aynı şekilde devam etmektedir; fakat önemli bir fark vardır: planlı ekonomi anlayışı tamamıyla terkedilmiş ve artık “plansız” dönem başlamıştır. Emre Kongar’ın ifade ettiği gibi, Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında, “Batılı kapitalist ekonomilerde uygulanan

'liberal' planlama anlayışı bile kabul edilmiyordu. Bu durumda, ekonomi, hükümetin aldığı günlük ekonomik kararlarla, özel girişimin 'doğal' eğilimlerine göre biçimleniyordu" (Kongar, 2015: 359). Bir taraftan da devletin, yerli sanayinin yaratılması için, çeşitli biçimlerde özel girişime sağladığı destek devam etmektedir. Fakat uygulamaya konulan kalkınma politikaları doğrultusunda atılan sanayileşme adımları, eldeki imkânların yetersizliği nedeniyle ithal ikameci bir tarzda devam ettiğinden, Türkiye sanayisi ithalata bağımlılıktan kurtulamaz. "Neredeyse tüm dayanıklı tüketim malları" dışarıdan alınır. Diğer taraftan, 1950'li yıllarda toplumun hemen tüm kesimlerinin reel gelirlerinde yükselme meydana gelir ve kitlelerin satın alma güçlerindeki bu artış, bu dayanıklı tüketim mallarına karşı büyük bir talebin doğmasına yol açar. Erich Jan Zürcher'in de ifade ettiği gibi, bu dönemde "dış dünyanın ve Batılı -bilhassa da Amerikan- yaşam tarzının daha fazla farkına varılması, otomobil, buzdolabı ve elektrik süpürgesi gibi mallara sahip olanları itibarlı" kılmaktaydı (2015: 382-383).

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nde, devletçi ekonomi siyasetinin terkedilerek, liberal serbest piyasa ekonomisine geçilmesi 1950'nin öncesinde, CHP iktidarı döneminde gerçekleştirilmişse de; liberal ekonomi politikaları en yoğun olarak, DP döneminde uygulanmaya başlanmıştır. Amerika'nın da desteğini arkasına alan DP hükümetinin izlediği ekonomi politikası, çiftçinin çıkarlarına öncelik veriyordu. Marshall Planı çerçevesinde Amerika'dan alınan yardımlar sayesinde çiftçiye ucuz krediler verilmiş; tarım ürünleri fiyatları, Toprak Mahsulleri Ofisi aracılığıyla suni olarak yüksek tutulmuştur. Çiftçiye sağlanan kredilerle, tarımda makineleşme teşvik edilmiş, "1948-1952 yılları arasındaki toplam traktör sayısı 1750'den 30 bine" yükselmiştir (Zürcher, 2015: 327).

Demokrat Parti döneminde, tarımda kapitalistleşme yönünde atılan hamleler, küçük toprak sahiplerinin daha da yoksullaşmalarına sebep olmuştur. Çünkü bu dönemde çiftçiye sağlanan yardımların büyük bir bölümü büyük toprak sahiplerine yapılmaktaydı. Tarımsal etkinliğin düşük ekonomik verimliliği ile toprağın eşitsiz dağılımının yanına bir de tarımda makineleşme sonucu ortaya çıkan yoğun rekabet eklenince, çok sayıda köylü, köyünü terk ederek şehirlere doğru göç etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca traktörün tarım etkinliklerinde kullanılmaya başlanması, pek çok

tarım emekçisinin işsiz kalmasına neden olmuştur (Kongar, 2015: 550-552). Bunların yanında, 1944 yılında toplanmaya başlanan Toprak Mahsulleri Vergisi de o yıllarda, piyasa için üretmeyen küçük toprak sahibi köylünün belini büken gelişmelerden bir diğeridir (Boratav, 2015: 88).

Şüphesiz ki Sanayi Devrimi'nin ilk yıllarında toprağından sürülerek, fabrikalarda yoğun gözetim altında çalışmak zorunda bırakılan serfin durumundan, 1950'lerin Türkiye'sinde görece daha iyi bir durumda olan köylüyü, şehirlere çeken başka etkenler de vardır. Bunların en başında, şehirdeki istihdam olanaklarının ve gelirlerin yüksek olması yer almaktadır. Diğer bir önemli etken ise eğitim ve sağlık hizmetlerinin daha gelişkin durumda olmasıdır. Ayrıca 1950'lerden itibaren artan iletişim ve ulaşım olanaklarının, köyde yaşayan insanların şehir yaşamı hakkında daha fazla bilgi sahibi olmalarına imkân sağlaması, şehirlerin çekiciliğini arttıran bir başka unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Kongar, 2015: 552-553).

Köyden kente göç edenlerin birçoğu, bu dönemde atılan kapitalistleşme adımları sonucunda yeni yeni kurulmakta olan fabrikalarda işçi olarak çalışmak için gelmekteydi. Fakat şehirlerde faaliyet gösteren fabrikaların sayısı, göç eden insanların tümüne istihdam sağlayacak oranda değildi. Çoğu vasıfsız olan iç göçmenlerin yalnızca küçük bir kısmı sanayide sürekli bir iş bulabiliyor, geri kalanlar ise kendi imkânlarıyla oluşturdukları marjinal işlerde veya "gündelikçilik, sokak satıcılığı, ya da kapıcılık gibi geçici" işlerde çalışmak zorunda kalıyorlardı (Zürcher, 2015: 330, 389). İç göçün yarattığı problemlerden bir diğeri de, konut yetersizliğidir. O yıllarda şehirlerde var olan konut sayısı, göç eden büyük kitlenin barınma ihtiyacını karşılayacak düzeyde değildi. Konut ihtiyacı, legal imkânlarla karşılanamayan iç göçmen, çareyi "belediyenin, devletin ve başka kişilerin arsaları üzerinde kendine konutlar yaparak bu sorunu çözmeye çalışmıştır". Özellikle bu dönemde yaşanan iç göçle birlikte ortaya çıkan; polise yakalanılmamak için inşasına gece başlanan ve aynı gece içinde kaba inşaatı tamamlanarak çatısı kapatılan yapılar, Türkiye'de yeni bir olgunun doğmasına yol açmıştır: Gecekondu olgusu (Kongar, 2015: 562).

İç göçmenlerin, doğup büyüdüğü yerleri arkalarında bırakarak büyük umutlarla geldikleri büyük şehirlerde karşılarına çıkan sorunlar ve o sorunlara

ürettikleri çözümler, kendilerini acımasız bir mücadelenin içinde bulmalarına sebep olmuştur. Bu mücadele kişiden, "geleneksel kent halkının hiçbir zaman sahip olmadığı ve çevresinde de yadırgadığı bir atılımcı ve hatta yırtıcı bir ruh" talep ediyordu. Bunun sonucunda, geçmişte sahip olduğu geleneksel değerlerden uzaklaşmış ve tam olarak artık yaşadığı kentin değerlerini de benimseyememiş olan, para ve iktidar düşkünü yabancılaşmış bir nesil ortaya çıkmıştır (Kongar, 2015: 574, 579).

Bir sonraki bölümde, önceki bölümlerde aktarılanları somutlaştırmak amacıyla inceleyeceğimiz; senaristliğini ve yönetmenliğini Lütfi Ömer Akad'ın üstlendiği *Diyet* (Erman ve Akad, 1974) isimli filmde, köyden kente göç etmiş insanların şehirde hayata tutunma mücadeleleri anlatılmaktadır.

3. *Diyet* Filminin Yabancılaşma Kavramı Bağlamında İncelenmesi

Film, Mustafa'nın (Günay Güner) ayağını makineye kaptırdığı sahneyle başlar. Fabrikada çalışan diğer işçiler yardım amacıyla, ayağını makineye kaptıran Mustafa'ya doğru koşarlar. Fakat ustabaşı Bilal (Erol Taş), hemen olaya müdahale eder ve işçilerin işlerinin başına dönmelerini emreder; çünkü makinelerin iş yapmadığı her saniye sermayenin zararına işlemektedir. Birkaç işçi, Mustafa'yı dışarıya taşırlarken patron Salim Bey (Güner Sümer) tedirgin bir halde, fabrikada olayın yaşandığı yere gelir ve Bilal Usta'ya "Kim?" diye sorar. Salim Bey tedirgindir, çünkü bu kaza bir taraftan işin yavaş akmasına yol açarken, diğer taraftan da sendikalı işçilerin eline bir koz daha sunmaktadır. Bilal Usta, kazada yaralananın, işe "yeni" aldıkları Mustafa olduğunu söyler. Mustafa'nın ardından da makinenin başına yine fabrikanın dışından "yeni" bir işçi, Hasan (Hakan Balamir) geçecektir. Çünkü fabrikada hiçbir işçi o makinede çalışmak istememektedir.

Patron Salim Bey ve ustabaşı Bilal, gerçekleşen kazayı "Allah'ın takdiri" olarak yorumlarlar ve "Pireyi deve yapmanın âlemi yok." sözleriyle olayın üstünü kapatmaya çalışırlar. Fakat diğer işçilerden görece daha bilinçli olan sendikalı işçiler, olayın bu kadar çabuk geçiştirilmeye çalışılmasından rahatsızdırlar. Olay sonrası sendikalı işçilerden Mevlut'un (Erol Günaydın), "Deyyus, makine değil mezbaha!" sözleriyle tepki göstermesinin üstüne; Bilal Usta, yedikleri ekmeğin o makine

sayesinde olduğunu söyler. Mevlut ise şu sözlerle ustabaşına karşılık verir: “Biz ekmeği bileğimizin kuvvetiyle, alınımızın teri sayesinde kazanıyoruz. Makine kendi başına ne halt eder ki?”.

Ardından işçiler soluğu patron Salim Bey'in ofisinde alırlar. Makinenin değiştirilmesi yönündeki taleplerini bir kez daha kendisine iletmek için oradadırlar. İşçilerce, makine eski olduğu için can güvenliğini tehdit etmektedir ve değiştirilmesi şarttır. Fakat “fırsattan istifade bela çıkartmaya” geldikleri yönünde bir suçlamayla ve o makineyi icat eden Alman mühendislerden daha zeki olamayacakları şeklinde bir küçümsemeyle karşılaşılır. İşçiler, makineyi icat eden Alman mühendislerin, o makinenin yenisini de yaptıklarını söylerler. Ancak bu sefer patronun bahanesi işçiler için tehdit içermektedir. Makinenin yenisi “gümrüğü hariç dört yüz elli bin lira”dır ve o borcun altına girdikleri takdirde onlar da işsiz kalacaklardır.

İnsanların temel ihtiyaçlarını gidermek amacıyla çalışmak zorunda olmaları, bu tarz tehditler karşısında onları sessiz kalmak mecbur bırakabilmektedir. Oysaki bu sessiz kalma, onların yabancılaşmış insancıklar olmalarından kaynaklanmaktadır. Çünkü içinde bulunduğu nesnel koşulları belirleyen, değiştirip dönüştürebilen insandır. Bu nesnel koşullar, aslında insanın içsel değişimlerinin bir görünümünden ve dışavurumundan başka bir şey değildir. İnsanın zaten kendi içinde tuttuğu bu bilgiyi tekrar hatırlaması yabancılaşmayı aşmasıyla mümkündür. Fakat egemenlerce inşa edilen üst kimlikler ve tüm toplumsal ilişkilerin üstünü örten paranın varlığı, insanın bu yöndeki bilinçlenmesini engellemektedir. Bu nedenle film boyunca işçilere, patron Salim Bey ve ustabaşı Bilal tarafından sürekli olarak varlıklarını sürdürebilmelerinin, o fabrikanın devamlılığını sağlayabilmesiyle mümkün olduğu vurgusu yapılmaktadır. Ayrıca, bilinçlenerek sendikaya katılmaları engellenmeye çalışılan kafası karışık işçilere de fazladan “para desteği” sağlanarak, bu kurgulanmış gerçekliğin onlar tarafından benimsenmesi sağlanmaktadır.

Filmin bu ilk sekansı bize filmin nasıl ilerleyeceği konusunda ipuçları sunarken, kapitalizmde işçi-işveren karşıtlığı noktasında da bir şeyler söylemektedir. Bu bölümde Akad, bize filmde dört önemli unsur sunar. Birincisi, fabrika sahibi, diğer bir ifadeyle işçilerin emeğini haksız bir şekilde mülk edinmiş Salim Bey. İkincisi, modern kapitalist değerlerle geleneksel değerler arasında sıkışmış, fakat

sistem içerisinde yabancılaşarak mensubu olduğu sınıfa tamamen uzak bir tarzda kapitalistin çıkarına hizmet eden Bilal Usta. Üçüncüsü, fabrikadaki problemleri çözmek amacıyla diğer işçileri de örgütlemek için çabalayan sendikalı işçilerle, sendikaya farklı sebeplerle uzak duran işçiler arasındaki çatışma. Dördüncü unsur da, filmin gizli başrol karakteri olarak tanımlayabileceğimiz ve filmde sendikal mücadelenin merkezine konumlandırılmış “makine”dir.

Makinenin, Mustafa'yı çalışamaz hâle getirmesinin ardından makinede çalışacak yeni bir işçiye ihtiyaç duyulur. “Katil” makinenin başına geçecek yeni isim Hasan'dır. Hasan, köyden yeni göç etmiş, okuma yazması bile ancak günlük işlerini yürütebileceği bir seviyede olan birisidir. Hiçbir vasfı bulunmayan Hasan, memleketlisi Bilal Usta tarafından işe alınarak makinenin başına geçirilir. Hasan o kadar yoksul bir karakterdir ki, Bilal Usta'nın işbaşında kullanması için verdiği kıyafetleri kirlenecekler diye giymeye kıyamaz. Bilal Usta, işte neler yapacağını anlatırken ve makinenin potansiyel tehlikelerinden bahsederken Hasan, onu çok da umursamaz. Çünkü o kazanacağı paraya odaklanmıştır.

Yoğun yaşadığı yabancılaşmanın etkisiyle, mensubu olduğu sınıfın çıkarlarına ters bir şekilde hareket eden ustabaşı Bilal filmde, Alain Touraine'in yabancılaşma kavramsallaştırmasında söz ettiği, “egemen sınıf tarafından zorla kabullendirilen bağımlı katılma ile kendi sınıf bilinci arasındaki çelişkisi içinde kalan halk sınıfı üyesi”ni (Bremond ve Geledan, 1984: 371) temsil etmektedir. Bilal Usta'nın yaşadığı yabancılaşma öyle boyutlara ulaşmıştır ki, kendince sahip çıktığı memleketlisi Hasan'ı, hiç tereddüt etmeden “katil” makinenin önüne atmaktadır. Hasan da en temel ihtiyaçlarını bile karşılamada zorluk yaşadığından, bu köleliğe gönüllü olarak razı olmaktadır. Bir taraftan zorunlu ihtiyaçların varlığı, diğer taraftan paranın varlığı, Hasan'ın gözlerine perde çekerek, işin tehlikelerini bile görmezden gelmesine yol açmıştır.

Film, Hasan'ın da konuya dâhil olmasının ardından sendikal mücadele ekseninde devam eder. Bir taraftan işveren ve ustabaşı işçilerin “akıllarının çelinmesine” engel olmak için türlü yollar denerken; diğer taraftan Mevlut ve Muhsin Usta (Yaşar Şener) başta olmak üzere sendikalı işçiler de diğer işçilerin bilinçlenmelerini sağlamanın mücadelesini vermektedirler. Sendikasız işçilerin çoğu,

işlerini kaybetme korkusuyla sendikadan uzak durmaktadırlar. Fakat içlerinden bazıları patrona daha yakın durarak, durumdan fayda sağlamaya çalışmaktadırlar. Patron Salim Bey, işçilerin sendikaya kaydolmalarını engellemek için, içlerinden kararsız olanlara haftalıkları dışında ekstra ücretler de ödemektedir. Bu sayede Salim Bey, bir taraftan işçilerin sendikadan uzak durmalarını sağlarken, diğer taraftan da kendi tarafında yer almalarını sağladığı işçilerden, sendikalı işçiler hakkında bilgi toplamaktadır.

Patron Salim Bey tarafından yaratılan ve Bilal Usta aracılığıyla kendilerine ulaştırılan bir üst kimliğin çatısı altında birleşen işçiler, kendi varoluşlarını fabrikanın varoluşuna bağlı olduğu yanılsamasına kapılmaktadırlar. Bunun sonucu olarak köle gibi çalıştırılmalarına, makinelerden daha değersiz bir noktada konumlandırılmalarına ses çıkarmamaktadır. Bunun bir yanılsama olduğunun görece farkında olan sendikalı işçiler, bu yanılsamayı yok etmenin mücadelesini vermektedirler. Fakat işçilerin; o fabrika sayesinde ekmek yedikleri yönünde bir yanılsamaya kapılmış olmaları, daha iyi bir geleceği hayal edecek ve onun için mücadele edecek bir bilinç seviyesine ulaşamamış olmaları, bu mücadelenin önünü tıkayan ana unsurlardır.

Filmde ana temayı oluşturan sendikal mücadele ekseninde, hikâyesiyle biraz geri planda kalsa da, Akad'ın yabancılaşma konusunda, üzerinden bize bir şeyler söyleyeceği önemli bir karakter de Hacer'in babası Yunus'tur (Turgut Savaş). Yunus; ömrünün son yıllarında köyden kente göç etmiş, ununu elemiş eleğini asmış taşralı bir karakterdir. Fakat şehirde yaşam köydeki gibi değildir; "kızımın evinde bile çalışmayana para" olmayan bir yerdir İstanbul. Bu bağlamda Yunus, filmde, köy yaşamı ile kent yaşamı arasında en fazla bocalayan karakterdir. Bu doğrultuda, Yunus'un yer aldığı iki önemli sahnede Akad, bize bir şeyler söylemektedir. Bu iki sahneden birinde Hasan, diğerinde ise Yunus'un arkadaşı bir börekçi, ona şehir yaşamıyla ilgili öğütlerde bulunmaktadırlar. İkisinin de birlik oldukları nokta, şehirde ayakta kalmak için acımasız olunması gerektiğidir. Hasan, şu sözleriyle Yunus'a kentteki yaşamı aktarır: "Dişe diş, tırnağa tırnak ağa baba! Burada yaşamın yolu bu. Şehir insanıyla başa çıkmak, toprakla cebelleşmeye benzemez. İnsan denizi içinde depmeyle yol açacaksın. Açamadın mı ne etsen boş. Kendini ölmüş bil

vesselam.” Şehirde tutunmanın, şehre “kök salmanın” zorluğundan, kendince imkânsızlığından yakınan Yunus’a, börekçinin yanıtı ise şu şekildedir: “Kök salmasını bilen salıyor Yunus. Dert orda değil. Biz reçber kısmı tarlayı sürüp tohumu serptik mi gerisini Allah’a bırakmaya alışmışız. Bizim yaşamamız tevekküle dayalı. Burası öyle değil. Şunun bunun ümüğüne basmadın mı, tırnağını sökmedin mi ekmek yok!”.

Sözün özü, şehirde ayakta kalmanın yolu duygusuz ve gaddar olmaktan geçmektedir. Simmel, bu durumu şehirde hayatın daha hızlı yaşanmasıyla ve para ekonomisinin varlığıyla ilişkilendirmekteydi. Şehirde, köydekine oranla hayatın daha rasyonel ve hesapçı yaşanması, insanların da metalar gibi katıksız bir tarafsızlıkla ele alınması, insanlar arası yabancılaşmanın boyutlarını genişletmektedir. “Şurası kesindir ki kent hayatı, insanın hayatta kalmak için doğayla giriştiği mücadeleyi, insanlararası bir kazanç mücadelesine dönüştürmüştür: Buradaki kazanç, doğadan değil, başka insanlardan elde edilir” (2013: 96). Bu yaşama ayak uyduramayan insanın yitimi filmde, Hasan’ın da bu yitime eş tuttuğu ölümle, Yunus’un bir kalp krizi sonucu hayatını kaybetmesiyle temsil edilir.

Film boyunca, hayatları hakkında en fazla bilgi sahibi olduğumuz iki ana karakter Hacer ile Hasan’dır. Hasan’ın fabrikaya işçi olarak girişinin ardından Hacer ile yakınlaşmaları başlamış ve evlilik yolunda hayatlarını birleştirmeye karar vermişlerdir. Fakat Hacer, Hasan’ın “katil” makinede çalışmasından tedirgindir. Hasan’ın ise makine konusunda kendinden emindir; o makineyse, kendisi de Hasan’dır. Hacer’in kapı komşusu Zehra Hanım’ın (Nermin Özses) evine Mustafa’nın taşınması sonucu Hacer’in tedirginliği giderek artar. Hacer’i huzursuz eden sadece bu değildir; ayrıca fabrikatör Salim’in fazladan verdiği paralar, evlenecek olanlara yaptığı demir, tahta ve tuğla gibi gecekondu malzemesi yardımları da Hacer’i düşündürür. Tüm bu sorgulamalar Hacer’i sendikaya yakınlaştırmaktadır. Fakat Hasan ise hayatından son derece memnundur. İşe de, paraya da, Hacer’e de işvereni Salim Bey “sayesinde” sahiptir. Tek yapması gereken daha çok ter dökmek, Salim Bey’i daha çok memnun etmek ve kazanacağı daha çok parayla daha çok mülke sahip olmaktır. Bu nedenle bir taraftan büyük bir azimle çalışmasını sürdürürken, diğer taraftan da Hacer’i gözetim altında tutmaktadır. Temel

ihtiyaçlarını karşılama zorunluluğunun üzerinde yarattığı baskı ve emeğine yabancılaşması sonucu içinde yaşadığı toplumsal gerçekliği kavrayamayan; yaşamı, emeğinin ürünü ve sahibi tarafından kontrol edilen küçük insan, Hasan karakterinde vücut bulmaktadır. Hayatının kontrolü kendi elinde olmayan, kendi emeği aracılığıyla kendi varoluşunu ortaya koyamayan Hasan; hayatın anlamını metalarda, eşyada ve konutta aramaktadır. Bu nedenle de azla yetinmeyi bilmez. Filmin bir sahnesinde Hasan, inşa ettiği gecekonduya çıktığı dördüncü katın hayaliyle uykusundan uyanır. Büyük bir heyecanla rüyasını anlatan Hasan'a, eşi Hacer'in verdiği karşılık "Bir kat olsun bizim olsun. Kapımızı kimse zorlamasın yeter." şeklinde olur; fakat Hasan'a göre yetinmek iyi bir şey değildir. Çünkü Hasan'ın insanal varoluşu, hayvanal varoluş durumuna gerilemiştir. Hasan sorgulamaktan acizdir; hayatının öznesi değil, nesnesi konumundadır.

Filmin son sekansı, yabancılaşma bağlamında bize önemli temsiller sunmaktadır. Fabrikada olan bitenden kaynaklı huzursuzluğunu bir türlü üzerinden atamayan Hacer, sendikaya giderek bilgi almak ister. Bu haber Salim Bey'in ve Bilal Usta'nın muhbirlerince kendilerine ulaştırılır. Bunun üstüne Bilal Usta, Hasan'a giderek onu azarlar ve şahsına hakaretlerde bulunur. Hiçbir şeyden habersiz Hasan, sendika binasına giderek olaya müdahalede bulunmak ister. Filmin tam bu noktasında Hasan ile Mevlut arasında yaşanan diyalog konumuz açısından büyük önem arz etmektedir:

Mevlut: *Geldiyse bunda bir kötülük yoktur gardaşım.*

Hasan: *Gardaşlığı karıştırma. Gelmişse zararı var; hepimize var. Bizim istediğimiz iş. İş olacak, çalışacağız.*

Mevlut: *Sen beni dinle şöyle bi. Sen bi makinanın önünde çalışmaktasın dimi?*

Hasan: *Öyle. Ne olacak?*

Mevlut: *Ha bu makinanın bir parçası bozulsa ya da kırılrsa ne olur?*

Hasan: *Orasını bilmem; yedek parça vardır heralde.*

Mevlut: *Ha işte sen de bir yedek parçasın.*

Hasan: *Sen ne diyorsun be! Yedek parça babandır!*

Bu sahnede sendikalı işçi Mevlut ile Hasan'ın, yaşadıkları toplumsal gerçekliği anlamlandırabilme kapasitelerindeki ayrılık ortaya çıkar. Yabancılaşmanın aşılmasında, insan bilinçliliğin önemi bu sahnede görünür olmaktadır. Üretimde dikey işbölümünün ileri boyutlara taşınması, zihin ve kol emeğindeki ayrımın da ileri boyutlara ulaşmasına neden olmuştur. Bu ayrım neticesinde üretim sürecinin en ufak biriminde uzmanlaşmaya zorlanan işçi, bu zorunluluk nedeniyle toplumsal realitesini kavramada güçlük çekmektedir. Üretim sürecinde zihinsel hiçbir etkinlikte bulunmayan, sadece kol gücüyle faaliyette bulunan işçi, makinenin düzgün çalışmasını sağlayan etten bir dişli konumundadır. Sorun yarattığında kolayca yerine bir yenisi koyulabilecektir; tıpkı Mustafa'nın ardından Hasan'ın makinede çalışmak üzere fabrikada işe alınması gibi.

Bu sahnenin ardından gelen ikinci sahnede Mustafa, sendikalı işçilerin topladıkları paralarla aldıkları tekerlekli sandalyesiyle, fabrikadaki arkadaşlarını ziyarete gelmiştir. Mustafa'nın başında toplanan işçileri işlerinin başına göndermek amacıyla patron Salim Bey ve ustabaşı Bilal, işçilerin toplandığı fabrika bahçesine çıkarlar. Fakat Muhsin Usta, Salim Bey'e; işbaşı için hala 15 dakika vakitlerinin bulunduğunu, ayrıca sendikalı işçiler olarak artık sayılarının yeterince çoğaldığını ve kendisinin sözleşme yapmak için hazır olması gerektiğini söyler. Bunun üzerine Salim Bey, işçilerin hemen orada sendikalılar ve sendikasızlar olarak ikiye ayrılmalarını, sendikalılarla konuşacakları olduğunu söyler. Hasan sendikasızlar tarafına geçerken Hacer'i de kolundan çekerek sürüklemeye çalışır; fakat patron "Bırak onu. Kimse kimseyi zorlayamaz." diyerek Hasan'a engel olur. Hacer'in aklı Hasan'da kalır ve o da bir an için o tarafa geçmeye yeltenir; fakat tekerlekli sandalyesinde Mustafa'yı görmesi, onu sendikalı işçiler arasında kalmaya ikna eder.

İşçilerin bir kısmının işlerinin başına dönmesiyle üretim süreci yeniden başlar. Fakat Bilal Usta, Hasan'a "erkeklik görevini yerine getiremediği için" son derece öfkeli. Makinesinin başında işini yapmaya çalışan Hasan'a yönelttiği hakaretlerin boyutunu artırır. İşine konsantre olamayan Hasan, bir anlık dikkatsizlikle kolunu "katil" makineye kaptırır. Hasan'ın feryadının fabrikanın bahçesine kadar ulaşmasıyla içinde Hacer'in de bulunduğu işçiler hemen makinenin başına, Hasan'ın yanına koşarlar. Hasan'ın yerde kanlar içinde yatan hali karşısında

büyük bir şok ve acı yaşayan Hacer, yerden Hasan'ın kopan kolunu alır ve "Al diyetini!" diyerek patron Salim Bey'e fırlatır. Yerden bir balyoz alarak makineyi parçalamaya yeltense de bir an duraksar ve bunu yapmaktan vazgeçer; çünkü "onun günahı" yoktur. Hacer ardından başta ustabaşı Bilal olmak üzere işçilere dönerek, "Suç sende de değil! Suç bizde! Bizde! Suç bizde!" sözleriyle sitemde bulunur. Filmin son planında ise Hacer kameraya dönerek seyirciye seslenir: "Suç bizde!"

Marx; yabancılaşmanın aşılmasının, insanın temel ihtiyaçlarını gidermek amacıyla çalıştığı zamanın kısaltılmasıyla mümkün olacağını söylemektedir. İnsan, kendisini insan olarak gerçekleştirebileceği etkinlikler için zaman ve enerjiyi böylelikle bulabilecektir. Bu da ancak toplum olma bilinciyle bir araya gelmiş bireylerin, üretimi rasyonel ve insana yaraşır bir tarzda örgütlemeleriyle mümkün olabilecektir (2013b: 199). Bu noktada film boyunca verilen birlik olma mesajları önem arz etmektedir. Bu mesajın açık olarak verildiği sahnelerden birinde, Hacer'in yaşlı babası Yunus'un, "Hadis-i Şerif vardır. Peygamber efendimiz, 'İki birden ve üç ikiden ve dört üçten iyidir. Birleşiniz!' buyurmuşlardır." şeklindeki sözlerinde, modern dönemde kişinin yaşadığı problemlerin çözümünde, insanların bir arada hareket etmelerinin önemi vurgulanmaktadır.

Diğer taraftan, filmin son sahnesinin vuruculuğunun altında, insanın ürettiğinin hem yaratıcısı hem de ürünü olması olgusu yatmaktadır. Bu olgu burada, Hacer'in makineyi parçalamaktan vazgeçerek işçilere sitemde bulunması ve bunu yaparken de ikinci tekil şahıs kipini (sen) kullanmak yerine, birinci çoğul şahıs kipini (biz) tercih etmesiyle aktarılmaktadır. İnsanın başına gelen tüm olumsuzluklardan, tür olarak insanın kendisi sorumludur ve bu olumsuzluklar ancak insanın bilinçli eylemliliği ile ortadan kaldırılabilecektir.

Sonuç

Antik Yunan'da "Bir ve Tek olanla bütünleşme" anlamında kullanılan yabancılaşma kavramı, felsefi literatüre Hegel tarafından kazandırılmıştır. Hegel; kavramı, diyalektik bir tarzda Mutlak Tin'in kendi öz bilgisine ulaşma sürecinde kendisini dışsallaştırması olarak anlamlandırmaktadır. Feuerbach ise Hegel'in idealist temelde incelediği yabancılaşma kavramını materyalist bir anlayışla ele

almıştır. Feurbach'a göre varoluşun temelinde Mutlak Tin yer almaz; aksine Tanrı'nın varoluşunun temelinde insanın yabancılaşması bulunmaktadır. İnsan, yaşadığı yabancılaşma sonucunda Tanrı'yı var etmiş ve onun kölesi durumuna gelmiştir.

Kavramı Hegel'den devralan Marx ise Hegel'i emeğin yalnızca olumlu yönünü gördüğü; Feuerbach'ı da yabancılaşmayı dinsel olanla sınırlandırdığı gerekçesiyle eleştirmektedir. Marx'a göre, insanın kendisini gerçekleştirebilmesinin koşulu, doğa ile kurduğu ilişkide saklıdır. Tarihsel süreçte insan, emeği aracılığıyla hem kendisini hem de doğayı, yaşadığı nesnel koşulları değiştirip dönüştürmektedir. İnsanın emeğinin ve emek ürününün bir başkasının mülkü haline gelmesi, öncesinde insanın etkin bir varlık olarak sürdürdüğü bu ilişkiyi tamamen tersine çevirmektedir. Emeğine yabancılaşan insan, yaşamını; bir meta haline dönüşmüş olan emeğinin ürünü ile hem emeğine hem de ürününe sahip olan kapitalistin belirleniminde sürdürmektedir.

İnsanın doğa ile ilişkisinde kullanmak üzere ürettiği her bir yeni alet, onda yeni bir ihtiyacın doğmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda insan, ürettiğinin hem yaratıcısı hem de ürünü konumundadır. Bu noktada, tarihte demir madeninin bulunması ile sabanın tarımda kullanılmaya başlanması, insanlık tarihi için kritik bir dönemin başlangıcı niteliğindedir. Topluluk üyeleri arasında yeni ilişkilerin, yeni ihtiyaçların ve yeni anlayışların doğmasına yol açan bu gelişme; Marx'ın yabancılaşmanın temeline yerleştirdiği işbölümü ve özel mülkiyetin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Marx'a göre emeğine ve emeğinin ürününe yabancılaşan insan kendini çalışmada etkin bir varlık olarak duyumsayamaz. Bunun bir sonucu olarak insan için çalışma, yalnızca temel ihtiyaçlarını gidermek için katlanmak zorunda olduğu bir etkinliğe dönüşmüştür. Çalışmanın, üretmenin zoraki yapılan bir eylem haline dönüşmesi sonucu insan; kendisini yalnızca yemek, içmek, çoğalmak ve tüketmek gibi hayvansal işlevlerinde etkin olarak duyumsayabilmektedir. Ayrıca insan, ileri düzeyde örgütlenen işbölümü nedeniyle, üretim sürecinin ufak bir aşamasında uzmanlaşmak zorunda bırakılmasıyla; artık toplumsal gerçekliğini, çevresinde olup biten olayları tarihsel bir bütünlük içinde kavrayabilecek idrak biçimine sahip

değildir. Çevresindeki olay ve olguları bir bütünlük içinde kavrayamayan insan, ona müdahale edecek gücü de kendisinde bulamaz; kendisini dış dünya karşısında edilgen bir varlık olarak kabul eder.

Yabancılaşma olgusu, tarihin farklı dönemlerinde farklı biçim ve yoğunluklarda görülmüş olmasına rağmen; Marx'a göre, en ağır şekilde modern kapitalist toplumda yaşanmaktadır. Kapitalist toplumsal sistemin ortaya çıkmasından hemen önce ev tipi üretimden, fabrika tipi üretime geçilmiş; bunun sonucunda hiçbir üretim aracına sahip olmayan insanlar, yaşamlarını sürdürebilmek için emeklerini satmak zorunda kalmışlardır. Emeğinin kullanım hakkını bir anlaşma karşılığında kapitaliste satan işçi, emeğine yabancılaşır. İşçinin emeğine yabancılaşması, onun dış dünyayı, toplumsal gerçekliğini bir bütünlük içinde kavramasına engel olmaktadır. Kendisini emeği aracıyla gerçekleştiremeyen, yarattığı nesnel koşullar karşısında edilgen bir varlık durumuna gelen insan, kendisini "kaderin" kollarına teslim eder. Hayatın anlamını kendi dışında, metalarda ve insani olmayan ilişkilerde aramaya koyulur.

Avrupa'nın feodaliteden çıkış sürecinde meydana gelen tüm bu dönüşümler; dünyanın farklı coğrafyalarında benzer birtakım unsurlar içerse de, farklı zamanlarda ve kendine has özellikleriyle yaşanmış ve yaşanmaktadır. Çiftçinin ve zanaatkârın proleterleşmesi olgusunda karşılığını bulan bu süreç, ülkemizde, 1950'li yıllarda kalkışılan sanayileşme hareketlerine paralel olarak, kendisine özgü nitelikleriyle yaşanmaya başlanmıştır. Çiftçiye sağlanan krediler sonucunda, tarım faaliyetlerinde yoğun bir makineleşme süreci ortaya çıkmış; bunun sonucunda da birçok tarım emekçisi, yaşamını idame ettirebilme noktasında zorluklarla karşılaşmıştır. Taşrada bunlar yaşanırken, sanayiye yapılan büyük yatırımlarla büyükşehirlerin cazibesi artmış, bunun neticesinde köyden kente iç göç hareketleri yoğun olarak yaşanmıştır. 1950'lerde yaşanan bu sanayileşme ve iç göç hareketlerinin sancıları en çok 1970-1980 arasını kapsayan 10 yıllık dönemde görünür olmuştur. Lütfi Ömer Akad, bu yıllar arasında filme aldığı "Göç Üçlemesi" ile iç göçmenlerin bu süreçte yaşadıkları sıkıntıları mercek altına almıştır. Fakat hem üçlemenin son filmi hem de Akad'ın son sinema filmi olma özelliğini taşıyan *Diyet* (1974) filminde, üçlemenin diğer iki filmi

Gelin (1973) ve *Düğün* (1973)'den farklı olarak konunun sendikalaşma mücadelesi ekseninde işlenmiş olması; filmi, çalışmamız açısından önemli kılmaktadır.

Filmde, yabancılaşma farklı biçim ve boyutlarıyla ele alınmıştır. Karakterler üzerinden bir okuma yapılmaya çalışıldığında, bu biçim ve boyutlar kolaylıkla görünür olmaktadır. Marx ve Engels, zengin sınıfın da işçi sınıfının da aynı yabancılaşmayı temsil ettiklerini; fakat bu süreçte biri kendisini etkin bir güç olarak duyumsarken; diğerinin kendisini edilgen, erksiz bir varoluş içinde duyumsadığını söylemektedirler. Bu bağlamda karakterleri ele aldığımızda; fabrikatör Salim Bey ve babası (Atıf Kaptan), yaşadıkları yabancılaşma sonucunda, insanı emek sürecinde sadece bir araç olarak gören, tek derdi daha fazla kâr elde etmek olan, insani duygularını yitirmiş kapitalisti temsil etmektedirler. Hasan ise temel ihtiyaçlarını gidermek için çalışmak zorunda olan, emeğinden başka satacak bir şeyi olmayan vasıfsız işçiyi temsil etmektedir. Yabancılaşmayı aşması, kapitalist gibi en zor olan insan tipi Hasan'da vücut bulmaktadır. Bilâl Usta ise yaşadığı yabancılaşma nedeniyle, kendi sınıfının çıkarına ters bir şekilde egemene hizmet eden; bu hizmeti, bulunduğu konumunu kaybetmemek için gönüllü olarak sürdüren işçiyi/çalışanı temsil etmektedir. Hasan da Bilal Usta da egemence kurgulanmış bir üst kimlik aracılığıyla kendilerini işverenle özdeşleştirmektedirler. Fabrika işçileri genelinde ve Hacer'in babası Yunus özelinde de insanlar arasındaki yabancılaşmayı, insan ilişkilerinde yaşanan gerilimi ve hesapçılığı okumak mümkündür. Son olarak, Marx'ın yabancılaşmanın aşılmasının yolu olarak sunduğu, bilinçli bir kolektif eylemlilik ile yaşanan nesnel koşulların devrimleştirilmesi koşulunu, Akad'ın da bizlere aktarmaya çalıştığını, filmin sendikal mücadele çerçevesinde ele alınmasından çıkarabiliriz. Bu koşul aktarılırken bir taraftan sendikal mücadeleye odaklanan Akad, diğer taraftan da Hacer'in bilinç düzeyindeki değişimin hikâyesine odaklanmaktadır.

KAYNAKÇA

BORATAV, Korkut (2015). *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009*, Ankara: İmge Kitabevi.

- BREMOND, Janine ve GELEDAN, Alain (1984). İktisadi Ve Toplumsal Kavramlar Sözlüğü, (Çev: Ertuğrul Özkök), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- EMİROĞLU, Kudret ve AYDIN, Suavi (2003). Antropoloji Sözlüğü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- ERMAN, Hürrem (Yapımcı) ve AKAD, Ömer Lütfi (Yönetmen). (1974). Diyet [Sinema filmi], Türkiye: Erman Film.
- FROMM, Erich (2014). Marx'ın İnsan Anlayışı (Çev: Kaan Hakan Ökten), İstanbul: Say Yayınları.
- KIZILTAN, Güven Savaş (1986). Kişinin Silinen Yüzü Çağımızda Yabancılaşma Sorunu, İstanbul: Metis Yayınları.
- KONGAR, Emre (2015). 21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- MAKAL, Oğuz (1994). Sinemada Yedinci Adam: Türk Sinemasında İç ve Dış Göç Olayı, İzmir: Ege Yayıncılık.
- MARX, Karl (2011). 1844 Elyazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe (Çev: Kenan Somer), Ankara: Sol Yayınları.
- MARX, Karl (2013a). Grundrisse I (Çev: Arif Gelen), Ankara: Sol Yayınları.
- MARX, Karl (2013b). Yabancılaşma (Çev: Kenan Somer vd.). Barışta Erdost (Der.), Ankara: Sol Yayınları.
- MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich (2013). Alman İdeolojisi (Çev: Tonguç Ok ve Olcay Geridönmez), İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- OSKAY, Ünsal (2013). Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- OSKAY, Ünsal (2014). Tek Kişilik Haçlı Seferleri, İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ.
- ÖZBUDUN, Sibel ve DEMİRER, Temel (2008). Yabancılaşma, (Derleyenler) Sibel Özbudun ve Temel Demirer. Yabancılaşma ve..., Ankara: Ütopya Yayınevi, s.13-106.

- PAPPENHEIM, Fritz (2002). *Modern İnsanın Yabancılaşması: Marx'a Ve Tönnies'ye Dayalı Bir Yorum* (Çev: Salih Ak), Ankara: Phoenix Yayınları.
- ROUSSEAU, Jean Jacques (2013). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* (Çev: Rasih Nuri İleri), İstanbul: Say Yayınları.
- SENNETT, Richard (2014). *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri* (Çev: Barış Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- SIMMEL, Georg (2013). *Metropol ve Tinsel Hayat* (Çev: Nazile Kalaycı), (Derleyen) Ali Artun. *Modern Kültürde Çatışma*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.55-81.
- TOLAN, Barlas (1996). *Toplum Bilimlerine Giriş*, Ankara: Adım Yayıncılık.
- ZÜRCHER, Erik Jan (2015). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (Çev: Yasemin Saner), İstanbul: İletişim Yayınları.